

Pritz Pál

BÚCSÚ LONDONTÓL

Barcza György magyar királyi követ utolsó hetei Angliában

A hazai történész szakmának egy vonatkozásban még az irodalomtudománynál is kedvezőtlenebb a pozíciója. Míg ott a textológia (számos jogos panasz ellenére) intézményes feltételrendszerrel rendelkezik, a történészeknél a tudományos forráskiadásnak nem csupán szűkösek az adottságai, de vannak olyan területek, ahol ilyesmivel a modern korok kutatói semmiféle lehetőséggel nem rendelkeznek.

Témánk szempontjából most csupán az emlékiratok kiadásával kapcsolatos lehetetlen (bár láthatjuk: nagyon is létező) helyzetet tesszük szóvá.

A memoár – jól tudjuk – igen lényeges műfaj. Azzá teszi a tény, hogy a visszaemlékező olyan *megélt* tudással rendelkezik, amit a historikus többnyire eleve nem birtokolhat. Ebből következőleg a memoárok sokat segíthetnek munkánk eredményességében. Ugyanakkor a memoáriró – *versenyársunk*, olyan versenyársunk, akinek széles olvasói körök szemében velünk szemben behozhatatlan az előnye. Ezt az előnyt tovább növeli az a tény, hogy a könyvkiadók – érthető piaci megfontolásokból – csupán addig a pontig érdekeltek memoárok szaktörténészek közreműködésével történő megjelentetésében, amíg mindez az olvasó számára azt sugallja, hogy a szakma figyelő szeme által ellenőrzött munkát vesz kézbe.

A rendszerváltással egy időben indult meg az Európa Kiadó és a História folyóirat *Extra Hungariam* sorozata, amely számos fontos visszaemlékezést kapcsolt be a hazai közgondolkodásba. Ezen érték mellett ellenben ott van az a súlyos negatívum, hogy a széles körökhöz eljutott sorozat – miközben a tájékoztató, korrigáló jegyzetek révén a tisztánlátás érdekében is tett a kiadó – számtalan ponton a történeti közgondolkodás deformációit is csontosította.

Írásunk az e sorozatban publikált Barcza György-emlékirat¹ 1938–1941 közötti, londoni éveket elbeszélő részének legvégső heteit dolgozza fel. Barcza Györgyről (1888–1961) feltehetőleg elegendő annyit megemlítenünk, hogy ő még az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi szolgálatában, 1910-ben kezdte diplomáciai pályafutását, 1927 és 1938 közötti az Apostoli Szentszék mellett képviselte hazánkat, onnan a londoni követi posztra került egészen a diplomáciai kapcsolatok 1941 áprilisában történt megszakításáig. 1943 márciusától a háborúból történő kiválásunkat előmozdítani hivatott svájci tárgyalásaival, a német megszállás után megalakult Követi Bizottság vezetésével (kedvezőbb csillagállás esetén a másik Magyarország kormánya lehetett volna) vált részévé a történeti közgondolkodásnak.

¹ BARCZA György: *Diplomata-emlékeim 1911–1945*, I–II., összeáll., szerk., Antal László, jegyz., utószó Bán D. András, bibliográfiai utószó John Lukacs, Európa, Budapest, 1994. (A továbbiakban az innen vett idézeteket és oldalszámait a főszövegben hivatkozzuk.)

Tanulmányunkban arról az időszakról, annak egy részéről beszélünk, amikor a diplomata élete, munkája a legszorosabban kapcsolódott össze a 20. századi magyar sorssal. Ehhez képest – mondhatjuk összegzően, s az elképzelhető legnagyobb tapintattal – sem a terjedelem, sem annak tartalma nem okozhat meglepetést a témában járatos olvasó számára.

*

„Az angol sajtó Telekit úgy parentálta el – fogalmazza meg a memoár a magyar miniszterelnök öngyilkosságának londoni visszhangját –, mintha egy szövetséges állam és nemzet közbecsülésben álló kormányfője lett volna.” Mielőtt visszaadnánk Barczának a szót, emlékeztetnünk kell arra, hogy 1941 áprilisának elejére szinte kiúttalan helyzetben került a magyar kormány. Amennyiben nem vesz részt a németek oldalán a felbomlott Jugoszlávia felszámolásában, úgy a délvidéki magyarság német impérium alá kerül, igenlő esetben Nagy-Britannia törésre viszi a viszonyt velünk. Teleki Pál öngyilkossága tényével figyelmeztette nemzetét a zsákutcára: a délvidéki magyarság megszerzésével az anyaország sorsa kerül kockára.

Olvassuk tehát Barczát:

„Hazája becsületéért ment a halálba – írták a lapok –, mert nem akart élni a meggyaláztott, német rabszolgaságba jutott Magyarországon.” „Teleki halála égbekiáltó tiltakozás a németek erőszaka ellen, Magyarország első gentlemanja meghalt” – írta egy másik lap. „Teleki, a nagy hazafi, halálával tiltakozik a német erőszak ellen” – írta egy harmadik. (I, 490–491)

Bán D. András, a korabeli magyar–angol kapcsolatok monográfusa csak villanásnyit ír az angol sajtóvisszhangról.² Tehát végsősoron nyitva hagyva a kérdést, hogy valóban ez volt-e az angol sajtó véleménye, de valószínűsítve a memoár e pontjának hitelességét azt kell egyértelműen mondanunk, hogy hamis ez a Teleki-kép. Mert nem volt szó német erőszakról, s még kevésbé volt szó német rabszolgaságról. Német ajánlatról volt szó, amelyet a hazánkkal 1938-tól immáron szomszédos birodalom súlya természetesen alaposan nyomatékositott, amit, ha nem is olyan módon, ahogy azt Horthy Miklós tette volna, de megfelelő tartással s a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április elsejei ülésén ki-

² Csupán összegzően egy rövid bekezdést szentel a témának. Eszerint „az angol sajtóban is elég nagy teret szenteltek Teleki halálának. A *Times* április 4-i számában hosszú nekrológ jelent meg róla. A lap tudósító e szavakkal méltatta érdemeit: »Teleki sosem futott a németek után, mint némelyik minisztere. Beleegyezett Magyarország alárendelt szerepébe, mert úgy vélte, hogy az ország tehetetlen és a függés a kisebbik rossz. De világos, hogy amikor Németország a jugoszláv felkeléssel szembenézett, új és súlyos követeléseket támasztott Magyarországgal szemben, mégpedig a német tervekben való aktívabb közreműködést. Mint tisztességes hazafi, Teleki nem fogadhatta el őket. Mint Németország kiszolgálója nem utasíthatta vissza őket.» (BÁN D. András: *Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941*, Osiris, Budapest, 1998, 135.) Láthatjuk, hogy a tekintélyes londoni lap is valótlán képet rajzolt, amely csak egy vonatkozásban tér el a Barcza által sugalltótól: Barcza sehol nem írja, hogy Teleki Pál Németország kiszolgálója lett volna.

alakított formula alapján Teleki kész volt elfogadni. Aztán másnap megjött Barcza nevezetes sürgönye Londonból, amely világossá tette számára: nincs az a formula, amelyet öfelsége kormánya akceptálna.

Bán D. András *némileg* szembefordul a szakirodalom álláspontjával, kisebbnek látja Barcza táviratának sorsdöntő jelentőségét. Azzal érvel, hogy az angolok – egészen konkrétan a Foreign Office vezértitkára, Sir Alexander Cadogan – már 1940 őszén (a román tancsapatok Romániába történő átvonulásának engedélyezése kapcsán) világosan megmondták: ha Magyarország ugyanezt déli szomszédjával szemben is megtenné, az nem fogják így tudomásul venni: megszakítják a diplomáciai kapcsolatot Budapestről.³ Magunk is osztjuk Bán D. András figyelmeztetését addig a pontig, amíg arról van szó, hogy az őszi londoni szavak igencsak elraktározódhattak Teleki Pál emlékezetében. Ám a kapcsolódás értelme – vélelmünk szerint – éppen ellenkező: vagyis azt mondjuk, hogy az április 2-i Barcza-távirat azért is letaglózóan hatott a magyar miniszterelnökre, mert az azt üzenete számára, hogy itt egy roppant konzekvens, kemény, hónapokra visszanyúló gyökérrel rendelkező angol álláspontról van szó.⁴ Ekképpen tehát az októberi üzenet nem csökkenteti, hanem éppen erősíti a szakirodalom álláspontjának erejét.

A sajtóvisszhangot így összegzi a memoáríró követ:

Magyarországnak húszéves fennállása⁵ óta soha ilyen jó sajtója nem volt, mint akkor, sajnos, csak egy-két napig. A követségre sorban jöttek a személyes vagy írásban kifejezett részvétnyilatkozatok. Churchill a kabinetfőnökét, Mr. Eden [Anthony Eden külügyminiszter] a Foreign Office protokollfőnökét küldte hozzám meleg részvétnyilatkozattal. Kollégáim, követek, nagykövetek kerestek fel, angolok jöttek kondoleálni, táviratok, levelek tömegét kaptam, kitűztük, félárbocra eresztve, az angyalos címerű magyar lobogót a követségre. Nem is tudtam, hogy ennyire népszerűek is lehetünk még akkor Londonban. Szomorú, leverő népszerűség volt ez, mert jól tudtam, hogy soká nem fog tartani! Midőn megköszöntem Churchill részvétét, azt üzentem neki, hogy Teleki tragikus tettében lássa Magyarország hazafiasan és önérzetesen érző és gondolkodó néprétegeinek tiltakozását a németek erőszaka ellen. (I, 491)

A szavak szépek – „csak” az adott helyzetre nem teljesen illőek. Azt (ha betű szerint nem is, ám tartalmilag) valóban pontosan jelzik, hogy az öngyilkosságnak Angliában más-hogy volt nagyobb a visszhangja, mint idehaza. Ám Teleki tette semmit sem tükrözött az „önérzetesen érző és gondolkodó néprétegek” „németek erőszaka ellen”-i tiltakozásá-

³ *Uo.*, 129–130.

⁴ Vélelmünk szerint Bán D. András azért is fogalmaz a szakirodalomba beivódott állásponttal szemben igen visszafogottan – „nem fogadhatjuk el *teljesen* ezt a véleményt több okból sem” –, mert maga is látja, hogy „Barcza emlékezetében nyilvánvalóan összemosódtak különböző látogatásai a Foreign Office-ban” (*Uo.*, 130), s már önmagában az emlékirattal szembeni effajta kétkedés is elegendő számára, hogy óvatosan korrigálja a szakirodalmat. A szerzővel ellentétben ellenben magunk az egész emlékirat hitelével szemben jóval erősebb kételyeket táplálunk, ám e ponton éppen nem gondoljuk azt, hogy e valóban létező problémák reális kételyeket ébreszthetnek az április 2-i távirat sorsfordító jelentőségét illetően.

⁵ Tehát a trianoni Magyarországról van szó.

ról, mert a korabeli Magyarország politikai struktúrája messze nem így nézett ki: a népretegek régen megtanulták, hogy ne akarjanak az országos politikába beleszólni, érzelmeik és gondolataik mindennapi megélhetési gondjaikban általában kimerültek. A politizáló nemzet zöme, élén a politikai osztállyal pedig éppen nem akarta megérteni Teleki tragikus tettének értelmét.

Másfelől pedig – ismételhetjük – üres tiráda a német erőszak emlegetése. Ajánlat volt, s még azt sem lehet mondani, hogy annak (a német erőfölényen túlmenően) különösebben erőszakos jellege lett volna.

„Az események azután már drámai gyorsasággal peregtek. A németek hadat üzentek Jugoszláviának (április 6.), Magyarország elrendelte a részleges mozgósítást, és a magyar csapatok megindultak a németekkel együtt Jugoszlávia ellen.” (I, 491)

Az események valóban drámai gyorsasággal, ám messze nem így peregtek. Bizarrodolog, mégis azt kell mondanunk, hogy hiába a memoárból áradó Teleki iránti nagy-nagy tisztelet, hiába a megkonstruált (nem létezett) ellentmondás a tényleges és a sugallt Teleki Pál-féle külpolitika között, ebben az elbeszélésben eltűnik a magyar miniszterelnök utolsó előtti tette, s így nyoma sincsen a történelmi valóságnak. Annak, hogy a magyar csapatok bizony nem indultak el a német támadás nyomán *azonnal*, a magyar politikának áprilisban (nem úgy, mint bő két hónappal később, a valóban végzetet jelentő, Szovjetunió elleni háborúban) bizony volt türelme megvárni az események Teleki-formula szerinti alakulását. Tehát Magyarország soha nem támadta meg Jugoszláviát, megvárta annak szétesését. Ez április 10-én, a zágrábi horvát függetlenségi nyilatkozat elhangzásával következett be, ennek nyomán hangzik el a kormányzói (egyébként Bárdossy László megfogalmazta, s általa szabályosan ellenjegyzett) hadparancs, s indulnak meg majd a magyar honvédek másnap, április 11-én a Délvidék elfoglalására.

Jugoszláviának a kilencvenes években bekövetkezett szétesése nyomán, e semmiféle külső erő által nem kikényszerített, inkább késleltetett folyamat bekövetkezésének ismeretében egyértelműen leszögezhetjük: a Teleki-féle formulának, a korabeli magyar külpolitikának volt jogosultsága. Ám e jogosultságot felülírta az a tény, hogy az angol–német antagonizmusban az angol álláspontot nem lett volna szabad nem respektálni. A Barcza György által küldött távirat villámfénye mellett Teleki Pál ezt megértette, az utóda ellenben – öngyilkossága hatalmas tényét negligálva – nem.

A diplomata Barcza Györgynek megvolt a maga vitája a korabeli magyar külpolitikával, ám (bármit is ír memoárjában) alapvetően mégis azonosult vele. Április 6-án a londoni magyar követségen járt a neves történész, C. A. Macartney, s őt Barcza úgy tájékoztatta: „amíg Horthy és Bárdossy a posztjukon maradnak, addig kötelességének érzi, hogy a diplomáciai megszakadása esetén visszatérjen Magyarországra, mert a kormányzónál és a miniszterelnöknél »nem ismer jobb magyarokat«”.⁶

Az emlékiratíró mélyen a tudalattijába száműzte e meggyőződését, amikor a Teleki halála utáni magyarországi történéseket „eleveníti fel”:

⁶ BÁN: *I. m.*, 133.

Budapestről táviratot kaptam, melyben e dicső tettünket [a magyar haderő megindulását] Bárdossy – ki Teleki utóda lett – a következőképpen igyekezett megindokolni azzal, hogy azt közöljem az angol kormánnyal: „Horvátországban önállósági mozgalom indult meg, mely a Jugoszláviától való elszakadást célozza. A Bácskában élő magyarság veszedelemben forog, nekünk kötelességünk magyar érdekeinket megvédeni, célunk nem területhódítás, de a trianoni szerződés által elszakított Bácskát katonailag meg fogjuk szállni.” (I, 491)

*

Mielőtt e távirat háttérét tisztáznánk, kísérletet teszünk a Teleki halála körül Bárdossy és Barcza között kibontakozott gyilkos vita szálainak felfejtésére.

Alig néhány órával Teleki Pál halálának felfedezése után, 1941. április 3-án délelőtt 11 órakor Bárdossy László (természetesen még külügyminiszterként) háromsoros, felelőségre vonó táviratot küldött Londonba: „Jelentse azonnal táviratilag, hogy 58. számú táviratában foglaltakkal Nagyméltóságod személyes véleményét juttatta kifejezésre, avagy pedig a jelentetteket valamely angol személyiségtől hallotta-e és igenlő esetben kitől.”⁷

Azért felelőségre vonó a távirat, hiszen nagy tapasztalattal rendelkező, vezető diplomata ilyen horderejű ügyben semmiképpen sem engedheti meg magának, hogy személyes véleményének adjon hangot. Ennek feltételezése még vagylagos kérdésfeltevés második variációjaként is mélyen leminősítő. Bárdossy azonban első helyen kérdi:

– Nagyméltóságod személyes véleményét juttatta kifejezésre?

Barcza másnap éppen délben válaszolt. Válasza – bár értelemszerűen nem lehetett lapidáris – szintén nagyon tömör, tényekre szorítkozó, mély sérelme feletti felháborodásáról egy hangot sem ejtő.

„58. számú számjeltáviratom nem személyes véleményt tartalmazott, hanem kötelességszerűen jelentettem, hogy bizonyos eshetőségekben angol kormány és angolszász közvélemény magatartásunkra előreláthatóan miként fog reagálni. Erre nézve elsősorban mérvadók voltak beszélgetések, melyeket Foreign Office-ban folytattam külügyminiszteri vezértitkárral. Utalok 31. számú számjeltáviratra, melyben erről jelentettem. Több bizalmi embertől informálód kormányhoz közel álló körökből ugyanilyen értesüléseket kaptam. Ezen, néhány diplomata kollega és sajtókörök véleménye alapján kialakult felfogást várható angol reakcióról jelentettem. Fentieket összegezve legjobb tudomásom és meggyőződésem szerint hüen adtam vissza, hogy mire kell adott esetben felkészülve lennünk.”⁸

A hivatkozott 31. sz. táviratot Barcza György 1941. február 19-én küldte Bárdossy Lászlónak.⁹ Abban egy hang sincs Jugoszláviáról, végig a német csapatok Romániába

⁷ *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945, V. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941* [a továbbiakban: DIMK V], sorozatszerk. Zsigmond László, összeáll. Juhász Gyula, s. a. r. Juhász Gyula – Fejes Judit, Akadémiai, Budapest, 1982, 689. sz.

⁸ *Uo.*, 693. sz.

⁹ *Uo.*, 580. sz.

Magyarországon történt átengedése miatti brit rosszállásról esik szó. A jelentés – és több más, e napokban keletkezett magyar diplomáciai irat¹⁰ – ellenben világosan mutatja London szemrehányását, s azt is, hogy türelmüknek nagyon világosan megvannak a határai. Ekképpen meggyőzően dokumentálják Barcza munkájának kifogástalanságát, azt, hogy pontosan tájékoztatta kormányát.

Bárdossy nem reflektált Barcza igazoló jelentésére, ellenben a követ másnap két újabb jelentést küldött haza.

Az első jelentésben a Cadogannel folytatott tárgyalásáról számol be. A vezértitkár „határozott hangon” lényegében ugyanazt mondta, mint amit Barcza már április 2-i táviratában jelzett. Tehát csapatok átengedése esetén a diplomáciai kapcsolatot megszakítják, „aktív” magyar magatartás esetén hadat üzennek.¹¹

A második jelentés a szakítással számol, de úgy, hogy ő (amint azt másnap Macartneynek – mint fentebb jeleztük – mondotta) továbbra is szolgálatban marad.

„Az esetben – írja –, ha Anglia diplomáciai viszonyt velünk megszakítaná, azontúl is minden erőmmel és összeköttetésem felhasználásával bárhol, bármilyen minőségben lehetőleg tovább működni hazafias kötelességemnek tartom. Helyzetet innen megítélve és tekintettel azokra, amiket ma nekem külügyminiszter helyettese mondott [...] most már arra kell kérnem Nagyméltóságodat, hogy fenti eshetőségekre szóló esetleges terveit, utasításait vagy tanácsait felől engem legsürgősebben tájékoztatni méltóztassék.”

Ezek a sorok csupán a Cadogan által jelzett alternatíva egyik ágával, a diplomáciai kapcsolat megszakításával számolnak.

Aztán a távirat további soraiban ez is felbukkan oly módon, hogy a maga szerény súlyát latba vetve igyekszik a legrosszabb, a háború elkerülésére ösztönözni:

„Angliában való tartózkodásom természetesen csak itteni megbízatásomról való lemondás után volna lehetséges, mint magánember. Ezen minőségben, mint okom van hinni, talán jövőben használhatnék is. Azonban csak akkor maradhatnék itt, ha csak diplomáciai viszony szakadna meg hadüzenet nélkül, mert utóbbi esetben tartózkodás nem volna lehetséges és személyes összeköttetésem elveszíteném. Azt hiszem, hogy ír kormány szívesen látna követként, és ez a megoldás volna gyakorlatilag legegyszerűbb és leghasznosabb.”¹²

A német csapatok másnap indultak meg Magyarországon keresztül Jugoszlávia ellen; Bárdossy tudta, hogy Teleki figyelmeztetését nem szívlelik meg, minden a kialakított forgatókönyv szerint fog történni, immáron minden kétely szertefoszlott az ennek nyomán várható brit válasz természete felől, másnap azonban mégis így válaszolt Barczának:

„Kérem Nagyméltóságodat, hogy állásáról semmi esetre se mondjon le, *tekintettel arra, hogy jelentése szerint hadüzenet lehetőségével is számolnunk kell.* Diplomáciai viszony megszakítása esetén Írországba szeretném áthelyezni. Jelentse, hogy akkreditálása akkor hogyan lenne leggyorsabban keresztülvihető.”¹³

¹⁰ Például *Uo.*, 570., 573. sz.

¹¹ *Uo.*, 699. sz.

¹² *Uo.*, 700. sz.

¹³ *Uo.*, 702. sz. (kiemelés P. P.).

Íme egy végletekig szorult helyzetbe került ember reakciója. Bárdossy, a művelt, műveltségére, fogalmazási művészetére oly büszke úr ilyen logikai bukfencet produkál egy hallatlanul fontos kérdésben. És nem csupán ezért, hanem annak okán is nagyon fontos az általunk kiemelt rész, mert kristálytisztán mutatja, hogy *ebben a pillanatban* Bárdossy lényegében visszavonja az április 3-i sürgönyében tett, londoni követét emberi tisztességében és szakmai tudásában mélyen sértő vádat, s elismeri, hogy annak „jelentése szerint a hadüzenet lehetőségével is számolnunk kell”.

Aztán amikor a tények irgalmatlan ereje foszlatta semmivé az április elsején Teleki részvételével kialakított formulát, sor került a diplomáciai kapcsolatok megszakítására, ám a hadüzenettől Churchill mégis eltekintett, ellenben az írországi akkreditálás terve nem valósult meg, az itthon szóbeli jelentéstételre jelentkezettel szemben a megsértett nagyrú miniszterelnök nem átalotta ismét az egyébként is összeomlott követ szemére lobbantani a Teleki halálának okozására utaló szörnyű vádját.

*

Mindezek elbeszélése nyomán látjuk indokoltnak, hogy visszatérjünk a memoár szövegéhez, ahhoz a helyhez, ahol Barcza Bárdossy táviratát „idézi” fel.

„Budapestről táviratot kaptam – ismételjük –, melyben e dicső tettünket [a magyar haderő megindulását] Bárdossy – ki Teleki utóda lett – a következőképpen igyekezett megindokolni azzal, hogy azt közöljem az angol kormánnyal: »Horvátországban önállósági mozgalom indult meg, mely a Jugoszláviától való elszakadást célozza. A Bácskában élő magyarság veszedelemben forog, nekünk kötelességünk magyar érdekeinket megvédeni, célunk nem területhódítás, de a trianoni szerződés által elszakított Bácskát katonailag meg fogjuk szállni.«” (I, 491)

Vélhetőleg nem állítunk valótlant, ha azt mondjuk, hogy ez az „idézet” emlékezet-foszlányokból a memoáriró fejében született meg.

„Alapja” ennek a szövegnek az a *körtávirat* lehet, amelyet Bárdossy április 10-én intézett a magyar követségeknek, s így az természetesen Londonba is eljutott:

„Német akció rendkívül gyors eredménye előreláthatólag azzal a következménnyel fog járni, hogy Jugoszlávia északi részében elhelyezett katonai erők esetleg szintén visszavonulni kényszerülnek. Ezzel volt magyar területeken vacuum támad, s ott élő igen jelentékeny számú magyarság sorsa bizonytalanná válik. Ilyen módon könnyen előálló helyzetben valószínűleg nem kerülhetjük el, hogy a magyarságot esetleges anarchikus állapotok következményeitől megvédjük és sorsát biztosítsuk. Számolnunk kell tehát azzal, hogy fent vázolt helyzetben kénytelenek leszünk Vajdaságba, Bánságba és baranyai háromszögbe katonai erővel bevonulni.

Fentieket egyelőre szigorúan és kizárólag Méltóságod bizalmas személyes tájékoztatására közlöm. Közöltek *semmi esetre se használja most fel*, hanem csak akkor, ha akciónk már tényleg megindult és erről Méltóságod tőlem rövid értesítést kap. Ebben az esetben iparkodjék ottani tényezőkkel megértetni, hogy akciónkban kizárólag délvidéki magyarság helyzete és sorsa biztosításának kötelessége vezet bennünket és, hogy lépésünk nem

irányul Jugoszlávia ellen. Hangsúlyozza azt is, hogy Jugoszláviával szemben területi igényeinket mindig fenntartottuk, s legutóbb kötött szerződésben is ez igények érvényesítésére kívántunk lehetőséget teremteni.”¹⁴

Azért tartottuk szükségesnek a körtáviratot teljes terjedelmében idézni, mert az történetpolitikai gondolkodásunk egyik neuralgikus pontját érinti. Az egyik oldalon Barcza György (akinek személyét „valóságos legenda övezi már a magyar történeti és memoárirodalmunkban”¹⁵) sugall nagy erővel egy olyan képet, amelyben egyszerűen karikatúrává silányítja a korabeli magyar külpolitikát, hiszen annak intézői olyan dilettáns szöveget, mint amit a volt londoni követ idéz – ismereteink szerint – a két háború közötti korszakban nem fogalmaztak meg.

A másik oldalon pedig ott van az a Bárdossy László, akinek történelmi szerepe körül mind a mai napig messze nincs konszenzus.¹⁶ A szakma ugyan mondhatja a legjobb tudása szerinti valóságot, ám a szélesebb közvélemény egyik ágán csupán a felelőtlen dilettáns figurája látszik, aki mérhetetlen cinizmussal tizenegy hónapos miniszterelnöksége idején három nagyhatalomnak üzent hadat, a másik véglet hívei pedig olyan tragikus nemzeti hőst látnak benne, akinek sem a közvélemény másik ága, sem pedig történetírás nem akar mind a mai napig igazságot szolgáltatni.

Vélelmünk szerint a körtávirat pontosan tükrözi azt az április elsején kialakított formulát, amelynek a magyar érdekek védelme szempontjából természetesen volt jogosultsága.¹⁷ „Csupán” az volt a probléma, hogy azt az adott nemzetközi helyzetben, a nemzeti érdekek távlatos védelme perspektívájában nem lett volna szabad érvényesíteni.

Ám Bárdossy László messze nem volt az a dilettáns, akit Barcza idéz elének, s akinek már csak annak okán sem volt lehetősége ilyen utasítással Barcza Györgyöt ellátni, mert a német támadás megindulása *napján* Nagy-Britannia megszakította a diplomáciai kapcsolatot hazánkkal.¹⁸

A múlt valósága akkor idéződik elének, ha a memoáriró követtel szemben a fungáló követet szólaltatjuk meg, azt, aki április 5-én külügyminiszterét változatlanul lojalitásáról biztosította, s aki másnap (súlya okán ismételnünk kell) azt mondotta C. A. Macartneynak, hogy „amíg Horthy és Bárdossy a posztjukon maradnak, addig kötelességének érzi, hogy a diplomáciai megszakadása esetén visszatérjen Magyarországra, mert a kormányzónál és a miniszterelnöknél »nem ismer jobb magyarokat«”.

És ehhez a valósághoz nagyon hozzátartozik annak elmondása, hogy nem a „hebrencs” Bárdossy volt az, aki a délvidéki akcióit a maga felelőtlenségével megcselekedte. Cáfolatul minden bizonnyal elegendő a nagy tekintélyű Bethlen Istvánt s a szintén nagy

¹⁴ Uo., 714. sz.

¹⁵ *Bevezető* = BARCZA: I. m., I, 5.

¹⁶ Lásd erre CZETTLER Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika*, Magvető, Budapest, 1997, 314–319.

¹⁷ A teljes pontosság jegyében ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy Bárdossy valótlannal állítja az 1940 decemberében kötött magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződésről, hogy annak magyar részről a területi „igények érvényesítésére kívántunk lehetőséget teremteni”. A valóság az, hogy a szerződéssel sem mondott le a magyar kormány a területi igényekről, ám a szerződés értelme éppen ezen igények háttérbe szorításával az együttműködés keresése volt.

¹⁸ DIMK V, 703. és 708. sz.

presztízsű Kánya Kálmán volt külügyminisztert tanúként megidézni. A felsőház külügyi bizottságának bizalmas szűkkörű értekezletén a magyar csapatok megindulásának napján Bethlen István álláspontja kifejtése elején elmondotta: „teljes mértékben és minden tekintetben helyesli a kormány elhatározását, mert az adott helyzetben nem is lehetett volna másként cselekedni. Nemzeti becsületünk és ezeréves történelmi hivatásunk megtagadása lett volna, ha a jugoszláv államalakulat széthullása után nem teszünk eleget a volt ősi magyar területekkel és magyar véreinkkel szemben fennálló kötelességünknek.” Kánya Kálmán pedig „azt hangsúlyozta különös nyomatékkal, hogy a magyar kormányt az általa tett, s a maga részéről minden tekintetben helyeselt lépésekért a legkisebb erkölcsi felelősség sem terheli”.¹⁹

*

A magyar–angol diplomáciai kapcsolatok 1941. április 6-án történt megszakításának tényleges históriáját – jelentős mértékben támaszkodva Barcza György korabeli jelentéseire, megnyilatkozásaira – elmondottuk. Ezért vélhetőleg indokoltan tekinthetünk el az emlékiratok által konfabulált történet további részeinek sorról sorra történő elemzésétől.

Összegzően úgy látjuk, hogy e kép számos valóságelemből építkezve, de végső céljában mégiscsak a lejáratast szolgálja. Így elegendőnek véljük, hogy a továbbiakban az elbeszélésnek csupán egy-két elemére irányítsuk a figyelmet.

Horthy Miklósnak a honvédséghez intézett (fentebb magunk által is említett) április 10-i napiparancsát bemutatva Barcza teljesen valótlanul állítja azt, hogy a kormányzó a csapatok megindításának indokait „megtoldotta azzal a felesleges ügyetlenséggel is, hogy hevesen kikelt a nyugati nagyhatalmak ellen, »melyek Trianonban Magyarországot feldarabolták«”. (I, 491–492)²⁰

„Bárdossy indoklását” a délvidéki akcióra vonatkozóan – írja az egyik helyen a memoáríró – „a Foreign Office-ban fel sem hoztam, annyira szégyenletesnek találtam eljárásunkat”, egy másik helyen ellenben, ahol részletesen ismerteti a Cadogannel folytatott „április 7-i” tárgyalását, arról értesülünk, hogy „Bárdossy álláspontját” kötelességszerűen ismertette a vezértitkárral, s (kérdésére) egyben jelezte: azzal magát nem azonosítja, „sőt mélyen fájjalom, elítélem és kérem, vegye tudomásul, hogy ettől a pillanattól kezdve nem tekintem már magamat a Bárdossy-kormány diplomáciai képviselőjének, s már csakis követségem hazautazásának kérdéseivel fogok foglalkozni, mert politikai megbízatásomat ezennel megszűntnek tekintem” (I, 492, 498)

Április 7-i találkozóóról sem magyar, sem angol forrás nem áll rendelkezésünkre, s a téma monográfiája sem említi. Mivel azonban tudjuk, hogy a vezértitkár 6-án délután közölte Barczával a diplomáciai kapcsolatok megszakítását, s arról a követ természetesen azonnal táviratozott Budapestre,²¹ ezért nagyon valószínűnek tűnik, hogy a

¹⁹ *Uo.*, 723. sz. (1036–1037. oldalak).

²⁰ Az állítás valótlanágára a jegyzetelő Bán D. András is felhívja a figyelmet (BARCZA: *I. m.*, I, 578).

²¹ DIMK V, 703. sz.

memoáriró egy napot téved visszaemlékezésében. A következő találkozóra pedig április 9-én került sor.

A memoár kiadásának korábban többször hasznosított függeléke tartalmazza Cadogan április 9-i (más összefüggésben általunk már szintén idézett) feljegyzését a Barczával aznap délután folytatott megbeszéléséről. E szerint Barcza „arra a következtetésre jutott, hogy mindaddig, amíg a kormányzó hivatalában marad, őt köti személyes lojalitása, hogy továbbra is szolgálja a kormányzót, úgy érzi továbbá, hogy szolgálni köteles országát is, és a jövőbe tekintve meg kell tennie mindent Magyarorszáért és a jó angol–magyar kapcsolatokért.

Ezért azt javasolta kormányának, hogy nevezzék ki írországi követté is, és kormánya ezt jóváhagyta, így arra kér engem, segítsek neki kapcsolatba kerülni a főbiztossal [high-commissioner, az Ír Szabadállam tulajdonképpeni követe Angliában], akivel a lehető leghamarabb találkozni szeretne. Felhívtam Mr. Dulantyt, aki még ma délután fogadja Barcza urat.” Cadogan azt írja e feljegyzésében: még ha akarnák se befolyásolhatnák ez ügyben az ír kormányt, az pedig a kérelmet elutasította. (II, 302–303)

A memoár a szó szerinti ség látszatát keltve ismereti Horthy Miklós Adolf Hitlerhez intézett április 3-i levelét. Mivel a levél német nyelven íródott, ezért annak magyar nyelvű változata csakis fordítás lehet. Tartalmilag e fordítás nagyjából helyes, ám Barcza azt bizonyosan le tudta volna fordítani sokkal pontosabban is. Az eltérések minden esetben a magyar álláspontot lejárató jellegűek (I, 496–497).²² Mutatja ezt a követ öszszegzése is, mely szerint az „minden államfői méltóságot nélkülöző írás”, aki azt fogalmazta, az „a németek vak szolgája volt” (I, 497).

E valótlanság nem pillanatnyi indulatkitörés műve. A londoni éveket záró fejezetben megtudjuk: a kellőképpen disztingváló búcsúzó követ arra kéri angol barátait, hogy „sohase tévesszék össze a szabadságszerető, alkotmánytisztelő és demokratikusan érző magyar népet mostani vezetőivel, akik a magyar nemzetet félrevezetve kiszolgáltatták a németeknek” (I, 505).

A szakirodalomban számos helyen olvashatók Eden brit külügyminiszternek április 17-én²³ Barczán keresztül a magyar politika irányítóihoz intézett végletesen leminősítő szavai: „az, amit Magyarország és a magyar kormány tett, örökös szégyene marad az országnak: »Ha egy állam már nem ura akaratának és függetlenségéről önként lemond, akkor legalább nem köt barátsági szerződést, melyet aztán megszeg, és hátba támadja barátját. Ez olyan tény, amelyre a békekötésnél vissza fogunk emlékezni« – mondotta emelt hangon a külügyminiszter, »Horthy kormányzóban bízunk és Telekiben is. Teleki halálával mindennél jobban bizonyította, hogy hazafi és gentleman volt. Mondja meg, kérem, otthon, hogy az, amit az ön kormánya most tett, gyalázatoság. Mi nagy türelemmel és megértéssel viseltettünk Magyarországra iránt, mert ismertük azt a különlegesen nehéz helyzetét, melyben volt. De önök most nyíltan Anglia és, mondhatom, az

²² A levél eredeti német szövege megtalálható: *Horthy Miklós titkos iratai*, szerk. Szinai Miklós – Szűcs László, Kossuth, Budapest, 1962, 56. sz. (magyar nyelvű korrekt fordítására lásd: DIMK V, 685. sz. melléklet).

²³ Bán D. András a memoár jegyzetelése során április 16-ra teszi a búcsúlátogatást, az 1998-as monográfiájában április 17-re; lásd BARCZA: *I. m.*, I, 581; illetve BÁN: *I. m.*, 135.

egész művelt, szabadságszerető világ ellenfelei, a barbár németek mellé álltak. Ennek következményeit majd látni fogják győzelmünk után.» (I, 500)

„Azt, amit nekem Mr. Eden Bárdossy politikájáról, azaz Jugoszlávia megtámadásáról mondott, szó szerint megtáviratoztam Budapestre” – állítja a memoáíró (I, 501).

Nagyon erős kételyünk van a tekintetben, hogy a leírt események valóban így történtek-e. Ám ezt a táviratot a szakirodalom nem ismeri, az emlékirat szövege pedig joggal kelthet kételyeket e tekintetben is. Ugyanis Budapestre történt megérkezése után – mint írja – Bárdossy „csakhamar” fogadta. „Részletesen előadtam neki Eden külügyminiszter üzenetét, amiben aligha lehetett öröme” (II, 11). Ez a mondat van teljes összhangban Eden – az emlékiratban rögzített, fentebb idézett – üzenetével. Tudniillik Eden azt mondta, hogy *otthon* mondja meg üzenetét, s íme az emlékirat ezen passzusa szerint a Bárdossyval „csakhamar” történt találkozójukon a követ az *újdonság erejével* mondta el az üzenetet, amelynek valóban olyan volt a tartalma, hogy abban a miniszterelnök–külügyminiszternek „aligha lehetett öröme”. Ám ha már annak idején Barcza „szó szerint” megtáviratozta Eden üzenetét, akkor – kérdezhetjük joggal – miért az ismétlés, s ha az ismétlést az üzenet súlya magyarázta, akkor miért nincs az ismétlés tényére utalás?

És még egy – vélhetőleg nem alaptalan – kérdés: ha Barcza oly fontosnak tartotta Eden üzenetének átadását, hogy annak idején nem tudta azt magában tartani, hanem „szó szerint” megtáviratozta Budapestre, akkor miért nem tartotta szükségesnek ezen üzenet rögzítését nevezetes május 8-i (egyébként valóban kitűnő, a téma fontosságának megfelelően igen-igen terjedelmes) összegző, záró jelentésében?²⁴

Nem tudjuk. Ám azt tudjuk, hogy Eden e kemény szavait a történetírás úgy idézi, hogy közben magát az állítólagos táviratot valójában nem ismeri,²⁵ s a Bárdossyval Budapesten folytatott beszélgetésében Barcza egy árva hanggal nem jelzi, hogy az üzenet átadása ismétlés, valamint Bárdossy válasza sem tartalmaz semmi olyasmit amiből az ismétlő jellegre legalább következtetni lehetne.

*

Az emlékiratot első kötetének záró fejezete – *Utolsó napjaim Angliában. Búcsúzás és elutazás* – hitelen idézi fel azt a szomorú, lélekölő hangulatot, amelyben a követség felszámolása,

²⁴ DIMK V, 779. sz.

²⁵ Nem csupán ez a probléma, legalább ekkorra bizonytalanságot jelent a nevezetes Szentiványi-kézirat ezen passzusa is. (A téma önálló tanulmányt igényel.) Jóllehet evidens igazságnak tekinti azt C. A. Macartney, Juhász Gyula, Czettler Antal, Sipos Péter, mégis a szöveg alaposabb megtekintése alapján nem lehet kétséges, hogy az nem az 1941-es, hanem az 1946-os Barcza-megnyilatkozásra épít. A kettő között pedig – az elemzett szövegek alapján feltehetőleg megalapozottan mondhatjuk – számos lényeges ponton igen nagy a különbség. Röviden szólva: Eden Magyarországgal kapcsolatos beállítódása alapján megalapozottan feltételezhető, hogy valami ilyesmit valóban mondott a búcsúzó követnek, ám az a Barcza, aki – mint többször idéztük – Macartneynek április 6-án azt mondta, hogy a kormányzónál és a miniszterelnöknél „nem ismer jobb magyarokat”, az nem csupán opportunizmusból tarthatta magában ezeket a kemény szavakat. A kérdés mérlegeléséhez minden bizonnyal fontos támpont Barcza György 1941. május 8-i össze-foglaló jelentése (*Uo.*).

a titkos politikai iratok évekre visszamenő megsemmisítése zajlott,²⁶ szépen ír a barátoktól való búcsúzásról, magukról az angolokról. „Az önfegyelem, a mások emberi jogainak tiszteletben tartása, a mindenki iránt mutatott emberiség és udvariasság, a magánügyeibe való beavatkozástól való tartózkodás végtelen kellemessé tették az angolok közötti életet.” (I, 504) Hitelesnek tartjuk Bárdossy azon aggodalmát, hogy ha Barcza nem tér haza, hanem az USA-ban telepszik le, az sértette volna a korabeli magyar külpolitika érdekeit. „Megtáviratoztam neki, hogy nyugodt lehet, hazamegyek, de hogy hogyan és merre, azt bízza rám.” (I, 503)

A fölényesen kioktató hang²⁷ mögött bizony – angol forrás alapján mondjuk – mégsem volt a miniszterelnök–külügyminiszter aggodalma megalapozatlan.

William Strang – 1939 és 1943 között az európai ügyekért felelős külügyi államtitkár–helyettes – 1941. április 15-i feljegyzése szerint Barcza aznap neki bejelentette, hogy „nem szándékozik visszatérni Magyarországra, hanem valószínűleg Amerikába utazik”. A feljegyzésből közvetetten kiderül, hogy e szándékát Barcza azért nem tudta megvalósítani, mert a diplomáciai kapcsolatok megszakítása nyomán az angol hatóságok zárolták a magyar követség pénzeszközeit. A terv nagyon komoly lehetett, másként nem lehet érteni, hogy az egyébként mindig fegyelmezett diplomata miért terjesztette elő „szenvedélyes hangon” a zárolás feloldására vonatkozó kérését „a maga és személyzete nevében”. „Ha nem utaljuk át magántőkéjét, koldussá válik” – jegyezte fel a brit diplomata (II, 305).²⁸

A higgadtan mérlegelő historikus természetesen átérzi a munkáját színvonalasan végző követ mély keserűségét, s azt sem gondolja, hogy pálcát kellene törnie az USA-ba való áttelepülési terv felett. „Csupán” azt mondja, hogy mindennek alapján egyrészt annak idején Bárdossy László (elképzelte, az olvasónak írt) kioktatása nem volt megalapozott, és a sokat emlegetett magas erkölcsi mércével pedig a valóság elbeszélése, s nem annak teljes megmásítása lett volna összhangban.

Barcza György alapvetően hitelesen ír arról, hogy búcsúzása „a Foreign Office-nál szívélyes, sőt meleg is volt. Mindenki kimutatta, hogy irántam bizalommal és rokonszenvvel viseltetik.” (I, 505)

Sajnos volt ebben a nagy rokonszenvben is disszonáns mozzanat. Bán D. András kutatásai tették világossá, hogy Londonban annak idején élt egy Lónyay Károly nevű gróf, aki Eduard Beneš ügynökeként nem csupán a magyar politika, de annak londoni exponense, Barcza György ellen is sikeresen intrikált. Olyannyira sikeresen, hogy az egyébként is magyarfóbiával megvert Sir Robert Vansittart, ekkoron a külügyminiszter főtanácsadója az egész magyar követséget (és így értelemszerűen az úgymond „meleg rokonszenvvel” övezett Barcza Györgyöt is) „gyanús csürhé”-nek nevezte.

²⁶ A modern irattermelés jellegéből következően természetesen ezeknek jelentős része megmaradt, ám bizonyosan voltak bő számmal olyan dokumentumok, amelyek ekképpen végleg eltűntek.

²⁷ Amíg ez a távirat elő nem kerül, addig minden bizonnyal kételkedhetünk valóságosságában, hiszen a külügyminiszternek természetesen mindenkor joga van hazatérő követe útvonalát megszabni.

²⁸ Tegyük hozzá: Barcza még ekképpen sem vált volna koldussá, „csupán” megszokott magas életszínvonalából kellett volna jelentősen engednie.

Valamelyest önérzetes magyar ember csak ellenszenvvel olvashatja ezt a végletesen magyarelles, a kisantant-propaganda ismert, valótlán, illetve valóság egyes mozzanatait messze felnagyító vádjait csokorba gyűjtő feljegyzést.

„Hivatalos ügyeik intézésében a magyarok soha még csak jelét sem mutatták a tisztességnek. [...]”²⁹ Sándor király [1934-es marseille-i] meggyilkolását Magyarországon, Jankapusztán gondosan előkészítették, és ez ügyben sem állítottak soha senkit bíróság elé. Mindettől függetlenül azonban a magyarok, ha csak alkalmuk kínálkozott rá, mindig kijátszottak bennünket politikailag és katonailag is, ám egyesek nálunk továbbra is azt hajtogatták, hogy milyen rendes fickók a magyarok, hiszen táncolni viszik a lányokat, lóversenyeznek, és ruhát vásárolnak Londonban. Ugyanezt senki soha nem mondja el a bolgárokról, akik nem foglalkoznak a lányokkal, lovakkal meg ruhákkal, erkölcsi alapállásukat tekintve viszont egyik kutya, másik eb. Végso ideje, hogy a magyar buborék kipukkadjon...” (II, 307)

Ez az uszító feljegyzés 1941. április 17-én született. Azon a napon, amikor Eden – Barcza állítása szerint – oly végletes keménységgel ítélte meg a magyar külpolitikát...

További kutatás tárgya annak tisztázása, hogy a találkozó előtt kézbe vehette-e a külügyminiszter ezt a feljegyzést. Ha igen, akkor a kapcsolódás ténye kézenfekvő.

*

A memoár szerint a volt követ végül is Londonból Lisszabonba érkezett, ahol tíz napot töltött, s ottani kollégáira tekintettel látogatást tett az olasz és a német követnél. Főleg az utóbbi követte nagy figyelemmel szavait, azokat azonnal jelentette Ribbentropnak, aki berlini látogatásra invitálta Barczát. Ő azonban átlátott a kompromittáló célzatú trükkön, s azt udvariasan elhárítva Barcelona–Marseille–Lyon–Stuttgart útvonalon repülőgéppel érkezett haza.

„Mögöttem volt Anglia és előttem az aggasztó jövő” – olvassuk a záró, minden szempontból pontos mondatot.

Jóllehet tanulmányunk csak az emlékirat egyik rövid szakaszát vette nagyító alá, mégis feltehetőleg meggyőzően igazolja bevezető szavainkat. Tudniillik azt, hogy az emlékiratok ugyan sok ismerettel gazdagít(hat)ják olvasóik ismereteit, ám számos esetben a múlt hiteles megismeréséhez a témában járatos történész kalauzolása nélkülözhetetlen.

²⁹ A kipontozott részben ez áll: „Őn is emlékezhet Windischgraetz herceg frankhamisítására, amelybe belevonult a magyar rendőrfőnök és több más prominens magyar személy is, de senkit nem állítottak bíróság elé. (Emlékszem még rá, hogy a *The Times* »jelentéktelen ügynek« minősítette, és pontosan ugyanígy vélekedtek róla a magyarok is.)” BARCZA: *I. m.*, II, 307.

